

ULUSLARARASI
14. VE 15. YÜZYIL İSLAM DÜŞÜNCESİNDE
FELSEFE, KELAM VE TASAVVUF
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

-I-

Editörler

Prof. Dr. Murat Demirkol
Arş. Gör. Hacer Ergin Özkan
Arş. Gör. Bilge Sever Kıyak

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları: 2

ULUSLARARASI

14. VE 15. YÜZYIL İSLAM DÜŞÜNCESİNDE

FELSEFE, KELAM VE TASAVVUF

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-I

Editörler

Prof. Dr. Murat Demirkol

Arş. Gör. Hacer Ergin Özkan

Arş. Gör. Bilge Sever Kıyak

© T. C. ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

(Sertifika No: 26056)

Kapak ve Mizanpaj

FCR Yayın Reklam (0312.3100860)

Baskı ve Cilt

VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71

Sertifika No: 47479

ISBN : 978-605-4929-11-5 (Takım)

ISBN: 978-605-4929-12-2 (1. Cilt)

Basım Tarihi

Eylül 2020

Bu bildiriler kitabı

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin
sağladığı destekle basılmıştır.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Esenboğa Merkez Külliyesi C Blok Dumlupınar Mahallesi, 06760 Çubuk/Ankara

Tel: (0 312) 906 20 00

Web: <https://www.aybu.edu.tr>

15. YÜZYIL DÜŞÜNÜRÜ DEVVÂNÎ VEYA FELSEFE VE TASAVVUF KISKACINDA KELÂM DÜŞÜNCESİ

Mustafa Akman

Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

makman64@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6675-1315,

Öz

Celâleddîn Devvânî (v.908/1502), 15. yüzyıl İslâm dünyasının önemli bilginlerinden biridir. Teftâzânî ve Cürçânî gibi çeşitli sahalarda otorite sayılan âlimlerden sonra gelerek onların geleneğini devam ettirmesinin yanı sıra, işrâk ve vahdet-i vücûd felsefesini benimsemiş ve bu sahalarda eserler kaleme almıştır. Bu itibarla İslâm düşüncesinin ana akımları kelâm, felsefe ve tasavvuf tarihi açısından mühim bir yere sahiptir.

Filozofları, tekfir edildikleri “uç mesele”nin tümünden teberrî ettiği bilinen Devvânî’nin yaşadığı, *Cem* ve *Tahkîk Devri* denilen bu dönemde otorite çapta bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Yazılan eserlerin genelde daha önceki otoritelerin yazdıklarına dair şerh, hâşiye, zeyl ve ta’likât denilen notlarla bazı problemleri daha anlaşılır hale getirme çabalarından öteye gitmeyen bu dönemde Meşşâîliğin belli konuları kelâmın temel problemleri arasında yer almış ve dolayısıyla felsefî terminoloji içinde yeni bir kelâm modeli geliştirilmiştir. Keza tasavvuf konularının da kelâm ve özellikle de felsefe ile mezcedildiği malûmdur. O kadar ki Devvânî, Tanrı’nın sıfatlarının ancak keşifle anlaşılabilceğini ileri sürerek bu tarz kelâmî problemleri dahi tasavvufî kavramlarla izah etmiştir.

Söz konusu dönemde felsefe ve tasavvuf kiskacında kalan kelâm, genellikle böylesi eklektik düşünürler tarafından temsil edilmiştir. Dönem kelâmcıları, kelâmı felsefe ve tasavvufla mezcetmiş ve ele aldıkları kelâmî konuları bile bu ikisinin metot ve muhtevâlarından hareketle çözmeye çalışmıştır.

Nihayet Devvânî’nin, kelâmın felsefe ve tasavvuf tarafından kuşatıldığı bir zihniyetin bilgini olduğu unutulmamalıdır. Bunun yanı sıra artık muhayyel rakip haline gelmiş Mu’tezile’yle her vesileyle hesaplaşmak, otoritelerin belirlediği konular etrafında tartışmak ve bu otoritelerden birinin tarafını tutmak, Devvânî’nin yaşadığı 15. yüzyılın temel özelliği olduğu bilinmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kelâmcı, Felsefe, Tasavvuf, Devvânî.

Davvani The Scholar of Fifteen Century or The Conception of Kalam Between The Point of View of Philosophy and Mysticism

Abstract:

Calaleddin Ed-Davvani (d. 908/1502) was one of the most significant scholars in Muslim World in 15. century. He came after *Taftazani* and *Curcânî* who were being considered authorities in some different fields of sciences. Also he adopted philosophies of *Işrak* and *Vahdet-i Vucud* and wrote some texts in these fields. Thereby, he has a crucial point in the main sections of Islamic theology; kalam, philosophy and mysticism (tasavvuf).

He exculpates philosophers in the three issues that they are being denounced and he was considered an authority of this period that was known as Cem and Tahkik. The texts were being written in this period were sorts of adding and expanding kinds of books (*şerh* and *haşiye*) for the previous authorities. Therefore, peripatetic issues started to enter in Kalamic problems so the perspective of interdisciplinary thinking faced a conceptual change. Mystic ideas as well were fused to Kalamic matters. For instance, Davvani offered that; knowing the God is possible only by inspiration and explained this kind of Kalamic topics via Mystic arguments. In this period, Kalam located between philosophy and mysticism and the Mutakallims (Kalam thinkers) approached the issues from these perspectives.

So in this period Kalam located between philosophy and Mysticism and it is represented by multidisciplinary scholars. Thereby, Mutekallims of this period fused this three major and analyzed Kalamic topics with this perspective.

To conclude, it is obvious that Davvani was a scholar in the period that Kalam was surrounded by Philosophy and Mysticism. What happened in this century was writing additional and explaining parts to books of previous scholars. And debating with the default opponent Mu'tezile in every single topic.

Keywords: Kelâm, Mutekallim (Kalam Scholar), Philosophy, Mysticism, Davvani

1. Celâleddîn Devvânî

15. yüzyılın önemli ilim merkezlerinden biri olan İran'da, daha sonraki çağlarda aklî ilimlerde çok etkili olmuş şahsiyetler yetişmiştir. Celâleddîn Devvânî (v.908/1502), bu yüzyıl İslâm dünyasının o önemli bilginlerinden birisidir. Devvânî'nin, naklî ilimlerdeki bilgisi de zikredilmekle birlikte kaynakların çoğunun üzerinde birleştiği husus onun özellikle aklî ilimlerde otorite olduğudur.

Devvânî'nin dikkat çeken önemli yönlerinden biri, tasavvufa olan ilgisi-
dir. O, Muhyiddin İbnu'l-Arabî'yi (v.638/1240) saygı ile anarak onu tekfir
edenlere cevaplar yetiştirmiştir. Sözelimi “Celâleddin Ed-Devvânî'nin Ke-
lâm Sistemi” isimli eserimizde genişçe değerlendirdiğimiz¹ üzere Devvânî,
kendisi gibi kelâmcılardan çok filozofların görüşlerini yeğleyen İbnu'l-
Arabî'nin Firavun'un iman ettiğine dair görüşü ile ilgili tartışmalara katılmış
ve kaleme aldığı müstakil bir risâleyle üstadını savunmuştur.²

Devvânî hemen her eserini kelâmî, felsefî ve tasavvufî zemine oturtmaya
çalışmıştır. Bu yüzden en azından ilgilendiği konular itibarıyla onun felsefe
ile tasavvuf ve kelâmın katıştırıldığı asırların tipik bir temsilcisi olduğu an-
laşılmaktadır. Nitekim bu yüzyıllarda görülen daha önceki otoritelerin yaz-
dığı eserler üzerine şerh ve hâşiye yazma ve o dönemde yetişen düşünürler-
den birinin tarafını tutma, Devvânî'de de tespit edilebilmektedir.

Devvânî, Teftâzânî (v.797/1395) ve Cürçânî (v.816/1413) gibi başta felsefî ke-
lâm olmak üzere çeşitli sahalarda otorite kabul edilen âlimlerden hemen sonra
gelerek onların geleneğini devam ettirmesinin yanı sıra Sühreverdî'nin
(v.587/1191) kurduğu işrâk felsefesini ve İbnu'l-Arabî'nin sistemleştirdiği vah-
det-i vücûd anlayışını benimsemiş ve bu sahalarda eserler kaleme almıştır. Bu
özellikleri dolayısıyla Devvânî, İslâm düşüncesinin ana akımları olan felsefe, ke-
lâm ve tasavvuf tarihi açısından son derece önemli bir yere sahiptir.

Beri taraftan Devvânî, sudûr ve hudûs (yaratılış) nazariyeleri örneğinde
olduğu gibi bir birine zıt iki yaklaşımı da benimseyip içselleştirebilmiş ya da
farkında olarak bu tarz bir konsept oluşturmaya çalışmıştır. Ancak tezat teş-
kil eden bu durumu Devvânî'nin şahsında kanıksamak gerekmektedir. Ma-
mafih onun, özellikle kelâmcılar ile filozoflar arasındaki polemiklerde daha
ziyade filozoflardan ve onların izahından yana tavır aldığı görülmektedir.

Bahis konusu dönemde, epistemolojik kural kaideler, çoğunlukla satır
aralarında kalmış ve haberin mütevâtir yahut hiç değilse akla ve Kur'an'a
muvafilek biçimde sahih olması prensibine rağmen kimi müellifler tezlerini/
sistemlerini ispat sadedinde uydurma rivâyetlere bile dayanmış, dayandık-
ları bu rivâyetleri sorgulama ihtiyacı dahi duymamışlardır. Filhakika
Devvânî'nin özellikle *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudîyye*³ ve *Ahlâk-ı Celâlî*'si bu halin
somut örnekleri⁴ gibi durmaktadırlar.

¹ Mustafa Akman, *Celâleddin Ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 266-275.

² Mustafa Akman, *İbn-i Arabî: Kelami Tartışmalar Sorular Şüpheler*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 329-360.

³ Bu eserin, Yazma Eserler Kurumu (YEK) adına yaptığımız tahkikli tercümesini tamamlamak
üzereyiz.

⁴ Mustafa Akman, *Celâleddin Ed-Devvânî: Ahlâkî, Siyâsî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*, (İs-
tanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 250, 252, 255-256-257; Akman, *Kelâm Sistemi*, 50, 54-55, 123,
196, 211, 224, 255-256, 276, 280-281.

Devvânî, kelâmî konulara dair görüşlerini özellikle akâide dair yazdığı *Şerhu'l-Akâidi'l-Adudîyye*'de not etmiş ve itikâdî ekoller dünyasında kendisini Eş'arîlik içerisinde konumlandırmıştır. Adudüddin el-Îcî'nin (v.756/1355) yazdığı risâleyi Devvânî, şerh ederek burada felsefe ve tasavvuf ile kelâmî buluşturmuştur.

Kelâma dair en önemli eseri adı geçen şerh olsa da Devvânî, kelâmî meseleleri, genellikle felsefî ve tasavvufî perspektifle de olsa neredeyse bütün eserlerinde işlemeye çalışmıştır. Devvânî'nin, kendisinden sonraki dönemlerde otorite kabul edilmesinin ve eserlerinin çokça tutulmasının önemli sebeplerinden birinin düşünce ve çalışmalarındaki bu özelliği ve bir yönüyle kelâmcılığı olduğu düşünülmektedir.

Devvânî aynı zamanda bir yandan İbnu'l-Arabî'nin varlığın birliği gibi düşüncelerinin yaygınlaşmaya başladığı asırlarda bu görüşlerin önemli hal-kalarından birini teşkil ettiğinden dolayı bu konuyla ilgili eserlerde görüşlerine başvurulmuş ve diğer yandan genel olarak İslâm felsefesinin özel olarak da İşrâk felsefesinin 15. asırdaki önemli temsilcilerinden biridir. Dahası o, İslâm Düşüncesinin çoğu zaman çatışan üç düşünce (kelâm-felsefe-tasavvuf) ayağının her üçüne de ileri derecede ilgi duymuş ve bunlarla ilgili eserler kaleme almış biridir.

Mamafih Gazzâlî sonrası dönemde felsefeye yönelik olumsuz bakışın baskısıyla esasen felsefî yönleri daha ağır basan diğer birçok zevât gibi Devvânî de filozof olmak yerine kelâmcı olarak biline gelmiştir. Oysa bu dönem âlimlerinin esas meşgalesi ve hatta gayesi, felsefî ilimlerle İslâmî ilimler arasında güçlü bir köprü oluşturmaktır ve bunlardan Devvânî felsefeyi daha ön planda tutan seçmeci bir düşünür idi.

Müellifin, bir sistem düşünürü olmadığı, bu yüzden de, en azından eserlerindeki tema açısından fikirleri arasında bütüncül bir bağlantı kurmanın zor olduğu, bu nedenle de düşüncesindeki sözgelimi tasavvufî bir konuda kelâmî açıdan birçok problemin bulunabileceği rahatlıkla söylenebilmektedir. Bundan dolayı ona dair yapılacak değerlendirmelerde bu özelliğinin nazar-ı dikkate alınması gerekmektedir. Nihâyet Devvânî'nin, felsefenin kelâm ve tasavvuf tarafından içselleştirildiği, şerh ve hâşiyeciliğin çok rağbette olduğu seçmeci (eklektik) bir zihniyetin bilgini olduğu unutulmamalıdır. Buna göre Devvânî'nin eserlerinde ve fikirlerinde Gazzâlî sonrası İslâm dünyasında Meşşâî felsefeye karşı oluşan olumsuz havayı dağıtma ve felsefe ile din arasında temelde bir uzlaşma kurma çabası olduğunu söylemek mümkündür. Düşünürün bu amacına ulaştığının somut örneği, ona ve eserlerine gösterilen ilgidir. Bu itibarla Devvânî'yi kendi döneminde felsefe din uzlaşısı adına çalışmış memzuc bir düşünür olarak görmek mümkündür.

Devvânî'nin eserlerini incelediğimizde, onun felsefe ile din arasında bir çelişki olmadığını ispatlamaya dair gayretine şahit olmaktayız. Bunun en güzel

örneği onun bir akâid kitabı üzerine yaptığı şerh çalışmasında Gazzâlî'nin filozofları küfürle itham ettiği konularda filozofları savunmasıdır.⁵

2. Kelâmcı Devvânî ve Tasavvuf

Felsefe ile kelâmın izdivacı gibi tasavvufun da benzer şekilde, ilk dönemlerden itibaren kelâm ve felsefe ile etkileşim içinde olduğunu özellikle de Gazzâlî sonrasında felsefe ile tasavvufun da birbirine karıştığını görmekteyiz. Bu etkileşim neticesinde o da felsefî tasavvuf olarak bilim sınıflamasındaki yerini almıştır.

Bu bağlamda tasavvuf ehli, doğru ve kesin bilgiye ulaşmada güvenilir bir kaynak olarak keşfi kabul etmiştir. Onlara göre belli bir mertebeye ulaşanların elde ettikleri keşfi bilgi; doğruluk, kesinlik ve korunmuşluk açısından vahiy ile eşdeğerdedir. Devvânî de metodolojisinde hem keşfi bir bilgi kaynağı kabul eden tasavvufa ve hem de aklî bilgiyi kaynak olarak benimseyen felsefeye aynı değeri vermektedir. Oysa anılan disiplinlerin pek çok konuda birbirinden farklı izahları olduğu malûmdur. Bu yüzden Devvânî'nin bu konuda kendisinden önceki birçok bilginden ayrıldığını söylemek mümkündür.

Onun bir kelâmcı olarak keşfin bir bilgi kaynağı kabul edildiği takdirde doğuracağı problemleri tartışmadan bırakması ise önemli bir eksikliktir. Sözgelimi o, Tanrı'nın sıfatlarının zât üzerine zâid olup olmaması gibi konuların ancak keşifle anlaşılabilceğini ileri sürerek, felsefî boyutu da olan en temel kelâmî problemlerden birini söz konusu tasavvufî yaklaşımın oluşturduğu kavramlarla izah etmeyi yeğlemiştir.

Ahlâk-ı Celâlî'de İbn-i Sînâ (v.438/1037) ile Ebu Saîd Ebu'l-Hayr (v.440/1049) arasında geçtiği söylenen ve fakat Hodgson'ın (v.1387/1968) kesinlikle uydurma⁶ olduğunu belirttiği bir anekdot nakletmesi de Devvânî'nin tasavvufî eğiliminin, yazdığı ahlâk kitabındaki derin izlerini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu rivâyete göre, adı geçen iki zât sohbetinde bulunduktan sonra biri (Şeyh): Onun bildiğini biz görürüz, diğeri (Filozof) ise: Onun gördüğünü biz biliriz demiştir. Devvânî'nin bu ve benzer rivâyetleri anlatışındaki gayesi, hem istidlâl dayanan felsefe ve ilim metodunun ve hem de keşf ve şühûda dayanan tasavvufî yöntemin hakikate ulaştırdığını ve her ikisinin de zarûrî olduğunu belirtmektir.

Anlaşılabileceği üzere Devvânî, felsefe ile tasavvuf arasında tam bir ahenk bulmaktadır. Zira mütefekkirimize göre, hem nazar ve istidlâlî benimseyen nazar ehlinin hem de bir yöntem olarak nefis tasfiyesini benimseyen tasavvuf ehlinin/ âriflerin (evliyânın) yolu neticede aynı hedefe ulaşmaktadır. Mama-

⁵ Rosenthal, onun bu tutumunu: önceki yüzyıllarda şüpheyle ve açıkça düşmanlıkla muamele edilen felâsifeye iâde-i itibar amacıyla verilen bir "güven oylaması" biçiminde yorumlar. Bkz. *Ortaçağda İslâm Siyaset Düşüncesi*, (Çev. Ali Çaksu), (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 309.

⁶ Bkz. *İslâm'ın Serüveni*, çev. Kurul, (İstanbul: İz Yayınları, 1993), II/190.

fih her iki yöntemi takip edenler de gerçek anlamda filozof/hükemâ olsalar da, sırf ilâhî vergiyle (mevhibe) yetkinliğe ulaştıklarından dolayı âriflerin ve evliyânın yolu diğerlerinden daha üstün ve daha yüksek bir dereceye sahiptir. Bundan dolayı, peygamberlerin vârisi olmaya daha lâyıktırlar.

Bu bağlamda onun metafizikle ilgili eseri ez-Zevrâ, kelâmcıların, felsefecilerin ve mutasavvıfların öğretilerinin işrâkî bakış açısı ile tahlilî bir değerlendirmesidir.⁷ O, bahsi geçen bilim dallarının fayda ve önemini takdir etmekte ve özellikle felsefe ve tasavvufun her ikisinin aynı hedefe götürdüğüne inanmakta ve fakat sonuncunun öncekine üstünlüğüne ve yüceliğine de ayrıca işaret etmektedir.

Öte yandan Devvânî, nübüvvete dair genel anlamda değerlendirmeler yaparken değindiği velâyeti, etkisinde kaldığı İbnu'l-Arabî'nin bu konudaki kabulleri⁸ paralelinde izah etmekte; velî/ velâyet - nebî/ nübüvvet ilişkisi hakkındaki söyleminin neredeyse aynısını dile getirmekte ve perspektifini ona göre belirlemektedir. Ancak burada dikkat çeken bir hususa da işaret etmek gerekiyor. O, bu konuyu *el-Akâidu'l-Adudîyye* şerhinde değil, *Heyâkulu'n-Nûr*'un şerhi *Şevâkulu'l-Hûr* isimli eserinde ele almaktadır. Şimdi *Şevâkulu'l-Hûr*'un tamamen felsefik bir eser olduğu malûmdur. O da nübüvvetin felsefî yorumunu ve bu çerçevede velâyet felsefesini bahsi geçen bu eserde yapmaktadır.

Devvânî'nin tevhide ilişkin yaptığı açıklamada da vahdet-i vücûdu işaret eden tasavvufî boyuttan nüanslar bulunmaktadır. O, Hücetu'l-İslâm *Mişkâtü'l-Envâr*'da ârifler mecâz dünyasından gerçeklik âlemine çıktıklarında apaçık (müşahade-i iyânla) gördüler ki varlıkta Allah'tan (c) başka hiçbir şey yok ve O'nun vücûdundan gayrı her şey, geçici bir süreye münhasır olmadan ezelî ve ebedî olarak küllîyen yoktur (helâk), atfıyla kanaatini teyid etmiş olmaktadır. Buna göre Devvânî'nin Tanrı ve âlem tasavvuru, varlığın birliği görüşü ve onun kaynakları arasında yer alan işrâk felsefesinin kısacasında bulunmaktadır.

3. Kelâmcı Devvânî ve Felsefe

Devvânî'nin felsefeyle ilgisi, bir yandan kelâmın problemleri, diğer yandan da zemininde durduğu işrâk felsefesi dolayısıyladır. Ancak o, işrâkiliğin yanında İslâm felsefesinin diğer akımı olan Meşşâî felsefenin birçok görüşünü de benimsemiş ve bu felsefeye mensup olanların savunduğu sudûr ve nefis teorisi gibi bazı görüşlerini de kabul ederek eserlerinde işlemiştir. Devvânî'nin Meşşâîlere ve felsefelerine, âlemin kıdemi gibi bazı konular hariç, sert tenkitler yöneltmemesi ve filozofların tekfirine karşı çıkması da bu

⁷ Mustafa Akman, "Kelâm Bağlamında Mûsâ Kâzım Efendi ve "Zevra ve Hevra" İsimli Esere Yaptığı Tercüme ve Şerhin Sadeleştirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* X/50, (2017), 867-869.

⁸ Bkz. Akman, *İbn-i Arabî*, 274-311.

benimsemeye işaret olsa gerektir. Bir taraftan kelâmcı diğer taraftan mutasavvıf olan Devvânî'nin Sühreverdî'nin yanı sıra İslâm Felsefesinin tasavvuf-la sıcak ilişkileri bilinen filozofları Fârâbî (v.338/950), İbn-i Sînâ ve Tûsî (v.672/1273) gibi üstatlarını saygı ile anması, birçok eserinde onların fikirlerinden istifade etmesinin yanı sıra hükemânın nûrlarını nübüvvet kandilinden aldıklarını söylemesi de bunun diğer bir işaretidir.

Sühreverdî ve kurduğu işrâkî felsefe İbnu'l-Arabî'nin de kaynakları arasındadır. Ancak Devvânî'nin İbnu'l-Arabî'den hareketle mi işrâk felsefesine ulaştığı yoksa tersi bir istikamet mi takip ettiği pek kestirilememektedir. Mamafih Devvânî'nin ilk eserlerinden olan Risâle ez-Zevrâ ve Şerhu Heyâkili'n-Nûr'un; birincinin varlığın birliğiyle ilgili diğerinin ise işrâkî felsefenin muhtasarı olan bir metnin şerhi olduğu, dolayısıyla, bu eserlerin yazarının daha ilim hayatının başlarından itibaren her iki düşünceye de ilgi duyduğu anlaşılmaktadır.

Keza Devvânî'nin, ahlâka dair eserinin hem adını (*Levâmi el-İşrâk fi Mekârim el-Ahlâk*) koyarken ve hem de ana bölümlerini belirlerken Sühreverdî'nin felsefî içerikli Telvihât'ından yaptığı alıntılar da onun kendi genel düşüncesi bağlamında adı geçen kitabına keşf ve şühûd yolunun tasavvufî ve işrâkî havasının hâkim olduğunu göstermektedir. Devvânî'nin diğer İslâm düşünürlerinden ayrıldığı kendi orijinal yönünü oluşturan düşünceleri de işte burada ortaya çıkmaktadır.

Beri taraftan Devvânî, varlık problemi açısından, ona cevaben verilmiş iki karşılık arasında yani var olan her şeyin Tanrı tarafından yoktan yaratıldığını kabul eden dinî teoloji ile, Tanrı'nın varlık veren fiilini, ezeli olarak hazır bulunan bir maddenin işlenmesine hasreden felsefî görüş arasında muhtemelen bir ikilem yaşamış olmalıdır. Zira o, bir taraftan Yeni Platoncu geleneğe uygun olarak ortaya konmuş olan Tanrı ve Tanrı'nın dışındaki varlıklar arasındaki yaratma ilişkisini, sudûr modeli esasına dayanan bir kuram çerçevesinde temellendirmiş öte yandan Sünnî geleneğe uygun biçimde var olan her şeyin Tanrı tarafından sonradan yaratıldığını ortaya koyan hudûs nazariyesi bağlamında görüşler ifade etmiştir.

Bu noktada âlemin varlığı için filozoflar; Allah'ın illet, kelâmcılar ise O'nun fâil olduğunu söyler. Devvânî ise onlar arasındaki isimlendirmeyi dikkate almaksızın, hatta delil konusundaki farklılığı dahi görmezden gelerek, hem filozofların hem de kelâmcıların söylediklerini göz önünde bulundurarak imkân ve hudûs delillerini birlikte kullanır.

İbn-i Sînâ'nın eserlerini şerh ve tefsir ederek Meşşâî mektebe yeni bir ruh üfleyip ve Sühreverdî'nin Heyâkılı'n-Nûru'na yazdığı şerhle işrâk hikmetine yeni bir zenginlik kazandıran⁹ Devvânî'nin özellikle işrâk felsefesine

⁹ Akman, *Ahlâkî, Siyâsî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*, 223.

ilgisi sadece Sühreverdî'ye ait Heyâkil en-Nûr'u şerh etmekle sınırlı kalmamış, bu tavrını Tehlîliyye vb. eserlerinde de sürdürerek bu felsefenin görüşlerini genel anlamda benimsemiştir de. Nitekim o, işrâkî filozofları büyük bir saygı ile anmakta, işrâk felsefesinin en önemli özelliklerinden biri olan işrâkî sezgiyi kabul etmekte, hatta hikmete ilişkin birçok meselenin bu sezgi olmadan anlaşılamayacağını savunmakta, bâtınî öğretilerle yakından ilgilenmekte ve nihâyet işrâk felsefesini diğer felsefelerden üstün görmektedir. Bazı eserlerde bu felsefenin temsilcilerinden biri olarak anılması da böylesi fikirlerinden olsa gerektir.

Moğollar döneminde felsefî bilimler geleneğini yeniden canlandıran Tûsî'nin yaptığı bir benzerini Devvânî eserleriyle, Osmanlı dönemi boyunca yapmıştır.¹⁰ Tûsî, İbn-i Sînâ'nın çalışmalarına şerhler yazmak ve onun aleyhinde olanlara karşı onu müdafaa etmek sûretiyle yeni bir hız verirken, ikincisi, Sühreverdî'nin Heyâkilü'n-Nûr'una bir şerh yazmak ve kendi eserlerinde işrâk felsefesini işlemek sûretiyle yeniden yönlendirmiştir. Her ikisi de dinî inançları yeniden canlandırıcı idiler, fakat onlar gerçeğe doğru yaklaşımlarında birbirlerinden ayrılırlar. Bu bağlamda ilki gerçek bir İbn-i Sînâ'cı iken diğeri vefâkâr bir Sühreverdîcidir.

Erwin I.J. Rosenthal (1904-1991), Devvânî'nin fikirlerinin arka planında bir din-felsefe uzlaşısı olduğu kanaatindedir. Ona göre Devvânî'nin ibâdât, muamelât ve her iki dünyadaki mutluluğu tezine dâhil etmesi, onun felsefeyi İslâm'a uyarlama ve yaygın İslâmî görüşe uyma eğilimini pekiştirmekle kalmamış aynı zamanda kendisini anayasa teorisi üzerine yazan fıkıhçılarla aynı çizgiye getirmiştir. O, felâsifeyi hem ibâdetle hem de inanç ve akidede İslâm'a tam anlamıyla uyan "orta yoldaki" Müslümanlar olarak kabul etmektedir. Muhtemelen felsefe ile din arasında bir çatışma olmadığı, aksine bir uzlaşma bulunduğu şeklindeki bu düşünceleri Devvânî'yi yoğun ve kalıcı bir ilginin odağında tutmuştur.

Rosenthal, Devvânî'nin "adalet" konusunda yaptığı açıklamalarda kullandığı bir hadisten hareketle bunu onun düşüncesinde Kur'an, Sünnet ve Siyâsetnâmelerin eski ve çağdaş felsefe ile uzlaştırılmasının açık bir örneği olarak değerlendirir. Ona göre Devvânî, bir anlamda filozof Tûsî'yi gelenekçi İslâm düşüncesine uyarlamaya çalışırken, bir yandan da Platon (m.ö.347) ve Aristoteles'in (m.ö.322) görüşlerini İslâmî düşünce ile bağdaştırma çabası içinde olmuştur. İşte Devvânî'nin Yunan-Helen felsefesiyle İslâm düşüncesi arasında sağlamaya çalıştığı bu kaynaşmanın temelinde, felsefe ile din arasında bir çelişki olmadığına olan inancı bulunmaktadır.

Şüphesiz Devvânî, Kindî'den (v.252/866?) İbn-i Rüşd'e (v.595/1198) kadar devam eden felâsife gibi ya da hatta kendisine de kaynaklık eden Tûsî gibi

¹⁰ Akman, *Ahlâkî, Siyâsî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*, 224.

bir felsefeci değildi. Devvânî'nin yazılarında felsefecilerin hakikat tutkuları, araştırmacı zihniyetleri ya da entelektüel merak ve çabaları sezilmemektedir. Ne var ki o, İslâm düşüncesinde, Eflâtûn'un (m.ö.427-347) mirâsı olan ilâhî hikmetin hediyesi kusursuz kanunun şuûrunda bulunan bir geleneğin mirâsçısıdır. Rosenthal'a göre Devvânî, bu mirâsı kabul eder ve metafizikçinin burhâna dayanan deliline takılmadan, bir sonraki nesle aktarır ki bu nesil eğer, Devvânî onu berrak, hoş ve uzlaştırmacı bir biçimde sunmasaydı, bu mirâsı ve de felâsifeyi toptan reddedebilirdi. Devvânî vahiy ve akıl, ilâhî ve beşerî olanın özündeki zorlukları ihmal edip basitleştirerek meseleyi idare edilebilir büyüklüğe indirgedi. Öyle ki onun kelimelerinde iki Yunan siyâsî düşünürü Eflâtûn ve Aristo neredeyse Müslüman oldular. Bu uyarlamayla o, kendi çağının rûhunu dile getirmiş olmalıdır. Değilse bıraktığı ileri sürülen etkiyi ortaya koyamazdı. Eğer onun etkisi daha önceki fıkıhçıların ve Tûsî gibi felsefecilerin etkilerini geçtiyse, bu onun döneminin rûhî iklimi, siyâsî ve sosyal şartları ve uygun üslûbu dolayısıyla olmalıdır.¹¹

Devvânî her ne kadar mümkün ve Zorunlu Varlıkla ilgili düşüncelerinde terminolojik olarak İbn-i Sînâ'nın etkisini taşımış olsa da, bu konularda bizi gerçek bilgiye ulaştıran yöntemin Sühreverdî'nin de felsefî sisteminde yer verdiği "sezgisel yaklaşım" olduğuna işaret etmiştir. Zira ona göre mümkün varlığın "neliği" ve Zorunlu Varlık ile olan ilişkisi gibi konularda bizim için aklî istidlâl yeterli olmaz. Bu husustaki hakikati tam olarak kavrayabilmek için keşfî bilgiye sahip olunması gerekir.

Burada şu hususa dikkat çekmeliyiz ki onun, Zorunlu Varlık ile âlem arasında ortaya koyduğu düşünceleri dikkatle incelendiğinde ve daha birçok benzeri meselede filozoflar ile kelâmcılar arasındaki tartışmalarda takındığı tavır ele alındığında, tutumunun daha ziyade filozoflardan yana olduğu açıkça görülecektir. Devvânî'nin bu konuda eleştirdiği filozoflar, âlemin varlığını mümkün gören İslâm filozoflarından ziyade onun kıdemine yol açan görüşleri sebebiyle Aristoteles ve benzeri filozoflardır. Bu nedenle biz, Zorunlu Varlık ile âlem arasındaki ilişkide onun düşüncesinin İslâm filozoflarının düşüncelerine yakın olduğu kanaatini taşımaktayız.

Öte yandan anlaşıldığı kadarıyla Devvânî'nin âlemin sonradan meydana gelişi ile ilgili tartışmalara yer vermesinin önemli bir nedeni, Gazzâlî'nin filozofların âlemin kıdemine dair görüşlerine yönelttiği eleştirilerdir. Esasen bu vesileyle o, *Tehâfût*'te ele alınan üç temel probleme ilişkin mevzûda kendini bir taraf olarak kabul etmiş olmakta ve hatta burada konuya ilişkin değerlendirmesi nedeniyle Eş'arî'ye de sitemde bulunmakta ve Teftâzânî'yi ise filozofların âlemin kıdemine dair görüşlerini anlamadan eleştiri yapmakla itham etmektedir.

¹¹ Rosenthal, *Siyaset Düşüncesi*, 309, 311, 322.

Burada Devvânî, mevzuyu felsefeleşmiş kelâm döneminin tipik özelliğini yansıtır biçimde filozofların perspektifinden ele almaktadır. İşte Devvânî'nin dönemindeki kelâmcılardan ayrıldığı önemli bir husus da filozofların tekfir edildiği meşhur “üç mesele” olmaktadır.

4. Felsefe ve Tasavvuf Kısacasında Kelâmın veya Kelâmcı Devvânî'nin Pozisyonu

Devvânî, felsefe ile kelâmın birleştiği dönemin bariz özelliklerini taşıyan eserlerinin birçoğunda Eş'arî kelâmının ve İsrâk felsefesinin izlerini yansıtmaktadır. O, hemen her eserini kelâmî, felsefî ve tasavvufî bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Düşüncelerinde kimi zaman kelâmî ve tasavvufî boyut ağırlık kazansa da kendisinden sonra özellikle felsefeye ilgi duyanlar tarafından örnek alınmıştır. İslâm felsefesi için gerileme olarak görülen bir dönemde o, felsefenin problemlerini canlı tutmuş ve böylece kendisinden sonra bu alandaki tartışmaların, dolayısıyla da ilmî gayretin devamı noktasında önemli bir rol oynamıştır. Felsefe ile din arasında bir çelişki olmadığına inanan Devvânî'nin en mühim hedefinin, yaşadığı dönemde felsefeyi saygın ve kabul edilir kılmaya olduğu ve bu hususta başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

Devvânî, kelâmda şerh ve hâşiye geleneğinin zirve ismidir. Bu dönemde kelâm ilmi gerileme dönemine girmiş buna karşın tasavvufî düşünce felsefeleşerek geniş bir çevre bulmuştur. İşte Devvânî tam da bu çevreye mensup bir şahsiyet gibi durmaktadır.

Bu anlamda 15. yy. İslâm felsefî geleneği, kendinden sonraki nesillere aktarmada önemli bir mütefekkir olan Devvânî'nin eserlerinden, kendisi üzerinde özellikle Sühreverdî'nin, İbnu'l-Arabî'nin ve Tûsî'nin oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. “Celâleddin Ed-Devvânî: Ahlâkî, Siyâsî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri” adlı ederimizde genişçe izah ettiğimiz¹² gibi bunlardan Sühreverdî'nin İsrâk, İbnu'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd ve Tûsî'nin ahlâk felsefesinden benimseyerek istifade etmiş; şerh ve te'lifleriyle bu düşünceleri paylaşmıştır. Bunlardan özellikle İbnu'l-Arabî'ye ise daha çok ilgi duymuştur. Sözelimi vahdet-i vücûd, keşf vs. anlayışlarından başka ye's halinde iman etmenin geçerli olup olmadığı şeklindeki kelâmî münakaşada Devvânî, İbnu'l-Arabî'ye uyararak böylesi bir imanın makbûl olduğunu, dolayısıyla Firavun'un da imanlı öldüğünü ileri sürmüştür.

Devvânî kendi döneminde kelâmcılar ile felâsifenin ayrışma noktası haline gelmiş filozofların tekfirinde Gazzâlî'yi destekleyen kelâmcıların aksine filozofların tarafını benimsemiştir. O, filozofların yanlış anlaşıldıkları kanaatinindedir. Gazzâlî, kendisinden önceki kelâmcıların uzak durdukları Aristoteliğin yöntem olarak kullanılmasında dinen hiçbir sakınca olmadığını

¹² Bkz. *Celâleddin Ed-Devvânî: Ahlâkî, Siyâsî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, 57-114.

ve kelâmcıların sübjektif olduğu için başkalarını bağlamayacağını kabul ettikleri keşf ve ilhâmı hakikate ermenin en güvenilir yolu kabul ederek, kelâmın kapılarını mantık, felsefe ve tasavvufa açmıştır. Böylece artık başından beri felsefî meselelerle içli dışlı olan kelâm ilmi, müteahhirûn kelâmcıların kaleminde sistematik felsefe kitaplarını andırır bir literatüre dönüşmüştür. Gazzâlî sonrasında kelâm ve felsefede görülen bu memzûc dönem aynı şekilde tasavvuf için de geçerlidir. Gazzâlî, bir arayış içerisinde, kelâm ve felsefeyi eleştirel bir yaklaşımla incelemiş ve nihâyetinde akıl ile inancı karşı karşıya getirerek yaptığı tenkitler neticesinde metafizik kesinliğe götürecek yegâne bilginin tasavvufî bilgi olduğunu belirtmiş, bu yargısını temellendirirken de öncelikle insandan ve insanın hâricî ve dâhilî imkânlarından bahsetmiştir. Onun penceresinden bakıldığında keşf/zevk yoluyla, duyu ve akıl dışı (bir nevi gâib) alan ile ilgili bilgi sahibi olma imkânının bulunduğu açıktır. Öyleyse bu bilgiye ulaşmanın yolu nedir?" sorusuna Gazzâlî cevaben tasavvufu adres göstermiştir.

Gazzâlî'nin bu yöndeki düşünce ve tercihlerinin samimi bir varisi olan Devvânî'nin eserlerinin birçoğunda ayrıca İbnu'l-Arabî'ye ait vahdet-i vücûd görüşünün izlerini de görmek mümkündür. Dahası onun tasavvufî görüşleri, sistematik olarak İbnu'l-Arabî'nin tasavvuf felsefesi ile şekillenmiştir. Nitekim Devvânî, benimsediği vahdet-i vücûd görüşünü eserlerinde yeri geldikçe esastan savunmuştur.¹³

Devvânî'nin ahlâk ve siyâsetle ilgili düşünceleri dikkate alındığında, her ikisinde de felsefî tasavvufun önemli ölçüde etkili olduğu görülür. Kendisi, amelî ve nazarî olarak tasavvufu ilgilennmiş ve buna bağlı olarak bazı kelâm problemlerini tasavvufî kavramlarla izah etmeyi denemiştir.

Varlık konusunda kelâmcıların yaklaşım tarzı olan atomcu teoriyi eleştirmiş, ontolojik yaklaşımında İbn-i Sînâ, Sühreverdî ve İbnu'l-Arabî'nin etkisini taşıyan bir sisteme ulaşmaya çalışarak, 15. yüzyıl felsefî düşüncesi hakkında bizlere önemli fikirler sunmuş olan Devvânî, ontolojik anlayışının temel kavramı olarak ele aldığı Zorunlu Varlıkla ilgili konularda Meşşâî ve İşrâkî terminolojiyi birlikte kullanmış, Zorunlu Varlığın, bütün oluşun biricik nedeni olduğuna dikkatimizi çekerek, O'nun varoluşun her aşamasındaki etkisini gözler önüne sermiştir. O, evrendeki her varlıkla, yönetme ilkesi gereği aralarında bulunan ilişkiye dikkatimizi çekmiş, her varlığın asıl nedeni olarak da yine O'na vurgu yapmıştır. Devvânî, Zorunlu Varlığın delillendirilmesini ve O'nun birliğinin açık bir şekilde ortaya konulmasını metafiziğin en temel noktası kabul etmiştir. Bu anlamda o, kendinden önce bu konuyu açıklamaya çalışan Fârâbî, İbn-i Sînâ ve Sühreverdî gibi filozofları izleyerek ontolojik, kozmolojik ve teleolojik deliller açısından Tanrı'nın varlığı-

¹³ Akman, "Zevra ve Hevra" 870 vd.

nı ispatlamaya yönelmiş ve bu konuda yer verdiği delillerin tartışmaya açık yönlerine işaret ederek itirazlarda bulunmuştur.

Öte yandan kelâm, felsefe ve tasavvuf disiplinlerinin pek çok konuda birbirinden farklı yaklaşımları olduğu malûmdur. Devvânî, hem istidlâlâ dayanan felsefe ve ilim metodunun ve hem de keşf ve şühûda dayanan tasavvufî yöntemin hakikate ulaştırdığını ve her ikisinin de zarûrî olduğunu belirtmektedir. Bu arada Devvânî aynı zamanda işrâk felsefesinin yöntemi olan sezgisel metoda da yönelmiştir. Bu yaklaşımıyla da o, Sühreverdî'den sonra İslâm düşüncesinde sezgiciliğin önemli bir ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şihâbuddin el-Maktûl'un işrâk felsefesinden ilhâm alan Devvânî, felsefe ile tasavvuf arasında tam bir ahenk bulmaktadır. Buradan hareketle bir yandan meşhur bir kelâmcı ve felsefeci, diğer yandan ise hem nazarî ve hem de amelî olarak tasavvufla ilgilenen birinin düşüncelerinde tenakuzu atlayan çok iyi bir seçmeci (eklektik) olması beklenir. Ne var ki Devvânî'nin eserlerinden böylesi bir tutumunun varlığı fark edilememektedir. Zira onun, birçok düşüncesini birbiriyle ilişkilendirmeden bıraktığı malûmdur. Misalen o, Tanrı'nın ispatı ve sıfatlarının zât üzerine zâid olup olmaması konusunda keşfi, bir bilgi kaynağı kabul etmesinden başka filozofların nurlarını nübüvvet kandilinden aldıklarını ifade etmekte, böylece hükemânın büyük çapta dinden ve peygamberlerden istifade ettiklerini ileri sürmekte, ancak bilgi nazariyesi açısından bunların nasıl mümkün olabildiği üzerinde hiç durmamaktadır. Keza bu büyük iddialarını tarihî ve fikrî olarak ispat etmediği gibi doğurduğu problemlere de hiç değinmemektedir.

Konu ahlâk ve siyasetle ilgili olunca daha da karmaşık bir hal almaktadır. Zira Devvânî'nin, bir yandan Eş'arî kelâmını takip ederek insanların bir fiilin meydana gelişinde gerçek fail olmayıp, sadece ona aracılık ederek kesbte bulunduğunu, hüsn ve kubh hakkında değer yargısında bulunmanın dine ait bir hak olduğunu ileri sürerken, diğer yandan varlığın birliğine dayanan tasavvufî görüşlerinin gereği olarak Tanrı'nın mutlak varlık, O'nun dışındaki-lerin ise mecâzî ve gölge varlıklar olduğunu savunurken, en iyimser yaklaşımla ılımlı bir cebir anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır. Bu görüşleriyle, ahlâk ve siyâsetin ön şartlarından biri olan insan hürriyeti konusunda büyük bir problemle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Diğer taraftan Tanrı'nın dışındaki mecâzî varlıkların içinde insan da bulunmaktadır. Bu düşünce son noktaya götürüldüğü takdirde bir insan-Tanrı ilişkisi imkânsız hale gelmekte ve ibâhîliğe kadar giden bir seri problem ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla Devvânî'nin din ve felsefe hakkındaki yer yer özdeşleştirmeye varan görüşlerinin teorik ve pratik olarak doğurduğu problemleri görmezden gelerek üzerinde hiç durmaması ilginç gelmektedir.

Bütün bu tespitlerden anlaşılacağı üzere Devvânî İslâm düşüncesinin üç ana ekolünü oluşturan kelâm, tasavvuf ve felsefe düşünce ekollerini bir şe-

kilde mezcetmeyi denemiş ve ele aldığı konuları, her üçünün de metot ve muhtevâlarından istifade ederek ortaya koymaya ve düşünce sistematigi ile eserlerini, sacayaklarını bu disiplinlerin oluşturduğu bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bundan dolayı kendisi, zaman zaman bunlardan birine veya diğerine meyledebilmiştir.

Nitekim 15. yüzyıldan sonraki İslâm düşünce tarihini inceleyenler, anılan üç düşünce ekolünün hangisinden hareket ederlerse etsinler, konu bağlamında mutlaka onun adı ve fikirleriyle karşılaşmaktadırlar. Bu anlamda “memzuc dönem” temsilcisi olarak da görülen Devvânî, ilâhîyyât konularında felsefî mütalaalara yer vermiş ve önemli bazı aklî muhakemeler ortaya koymuştur. Elbette bu, onun akıl gücünü çok iyi kullandığı anlamına gelmektedir. Ki Osmanlı medreselerinde tercih edilmesinin en önemli nedeni de bu hususmuş gibi gözükmektedir. Başka bir ifadeyle eserlerinin gördüğü alaka, onun metafizik detaylara girmesinin yanı sıra nihâyetinde bazı mevzûların ancak keşif yoluyla idrâk edilebileceğini ifade etmesi olarak görülmektedir. Nitekim dönemi itibarıyla farklı sayılabilecek görüşlerinden biri, onun ilâhîyyât konularında keşfe yer vermiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle Devvânî kelâm epistemolojisi bağlamında keşfi bir bilgi enstrümanı olarak nasıl kullanabildiğini ve bunun kelâmî anlamda ne ifade ettiğini hiç bahis konusu etmediği gibi böylesi bir kaygısı olanları da akılsızlıkla yani sefahle nitelediği görülmektedir.

Bu haliyle yazar, XII. yüzyıldan itibaren adı geçen otoriteler ve onların eserleri ile ilgilenmesi nedeniyle, kelâm, felsefe ve tasavvufun önemli şahsiyetlerinden biri olarak anılmaktadır. Kelâmdaki bu ününe ve eserlerinde kısmen de olsa kelâmî ve tasavvufî yönü ağır basmasına rağmen, kendisinden sonra hep felsefe ile ilgilenenler tarafından örnek alınmış ve bu sahanın ileri gelen şahsiyetlerinden biri olarak zikredilmiştir. Bu haliyle Devvânî’nin kelâmcı yanının felsefeci ve tasavvufçu yanlarının; kelâm görüşlerinin ise felsefî ve tasavvufî veya sûfî görüşlerinin kısılcasına düştüğü anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında onun kelâmla ilgilendiği ve yaşadığı şerh ve hâşiye yahut memzuc dönem konseptine uygun biçimde çoğunlukla şerh veya hâşiye tarzında da olsa kelâmî metinler ürettiği doğru olmakla birlikte ki bu açıdan mütekellim diye nitelenmesi doğal olmakla beraber o, daha çok sûfî bir filozof gibi durmaktadır. Çünkü eserleri baz alındığında birincisinin (kelâm/mütekellim) bu ikisinin (tasavvuf/sûfî ve felsefe/filozof) arasında veya gölgesinde kaldığı ve hatta genellikle formlarına dönüştüğü görülmektedir.

Söz konusu kısa ve kelâmın kriterleri açısından bulanık (flulaşan) görüntüsü dikkate alınmadan söylenecek olursa Devvânî, hem (artık nasıl mümkün olabiliyorsa) müstakil bir kelâmcı, hem bir filozof ve hem de bir mutasavvıftır. Dolayısıyla bu üç sahanın konularıyla ilgilendiği gibi bu sahanın kriter ve temellendirme esaslarıyla da, elbette olacak şey değil ama ba-

ğimsız ilgilenmiştir. Yani konu kelâm sahasına ait değil de felsefî veya tasavvufî alana aitse aynı şekilde o alanların çizgilerini ve delillerini esas almıştır. Ele aldığı konuyu değerlendirip temellendirirken konunun doğası el veriyorsa ait olduğu düşünce dünyasına göre bir yöntem izlemiş ve o sahanın öncelik ve esaslarını dikkate almıştır. Değilse özellikle kelâmî meseleleri, tasavvufî renge boyadığı ve felsefî açıdan ele aldığı izahtan varestedir. Mafâih sırf kelâmî gözüken meselelerde ise bu kez daha farklı problematik bir durumla karşılaşmaktayız. Sözelimi büyük günah işleyeninin durumu, kabir azabı, şefâat, sırat, mîzân gibi kelâmî konularda kelâm kontekstini esas almış, temellendirmesini genellikle -varsa- sırasıyla âyet, hadis ve kelâmcıların kanaatleri üzerinden yapmaya çalışmıştır. Ancak bu konularda kullandığı rivâyetlerin kritiğini yapmadığı gibi böylesi kelâmî hususlarda zannî delil kullanmış olmamak adına herhangi bir kaygısı da söz konusu olmamıştır.

Başka bir ifadeyle Devvânî'nin söz konusu sahalara ilişkin görüşleri somut örnekler üzerinden incelendiğinde görüleceği üzere şayet kelâmî bir konunun diğer sahalarla (tasavvuf-felsefe) da ilişkisi varsa yani konu geçişken bir özellik arz ediyorsa yerine göre felsefe ve yerine göre de tasavvuf epistemolojisini veya ontolojisini yeğlemiştir. Binaenaleyh böylesi temellendirmelerinde kelâmî olguyu, konusuna göre ya felsefî veyahut tasavvufî perspektifle çözümlmeye çalışmıştır. Özetle Devvânî, edindiğimiz kanaat itibarıyla güçlü bir kelâmî nosyona sahip olmakla birlikte diğerlerine nazaran zayıf kalan kelâmcı kimliğini öteki kimlikleriyle kaynaştırarak filozof ve mutasavvıf kimliklerini dominant kılmıştır. Bu durum ise 15. yüzyıl düşünürü Devvânî'nin kelâm düşüncesinin felsefe ve tasavvuf kısacasında oluşmasına neden olmuş ve onun daha çok, sûfî bir filozof olarak bilinmesini sağlamıştır.

Kaynakça

- Akman, Mustafa. “Kelâm Bağlamında Mûsâ Kâzım Efendi ve “Zevra ve Hevra” İsimli Esere Yaptığı Tercüme ve Şerhin Sadeleştirilmesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* X/50, (2017), 863-881.
- Akman, Mustafa. “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Mutasavvıfların Yönelttiği Eleştiriler ve Mahiyeti”. *İslâmî Araştırmalar* XXX/3, (2019), 441-454.
- Akman, Mustafa. *Celâleddin Ed-Devvânî: Ahlâkî, Siyâsî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Akman, Mustafa. *Celâleddin Ed-Devvânî'nin Kelâm Sistemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Akman, Mustafa. *İbn-i Arabî: Kelami Tartışmalar Sorular Şüpheler*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- Erwin I.J. Rosenthal. *Ortaçağda İslâm Siyaset Düşüncesi*. (Çev. Ali Çaksu), İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- Hodgson, Marshall G. S.. *İslâm'ın Serüveni*. çev. Kurul, İstanbul: İz Yayınları, 1993.